
OEP Expert Meeting

Ondernemen voor Vrede
Clingendael 6 Oktober 2003

Pax Christi-NiZA

31 oktober 2003

Inhoudsopgave

	Aanbevelingen	3
.	Programma.....	4
	Aanwezigen	5
1	Opening	6
	Georg Freks Instituut Clingendael.....	6
2	Inleiding: Waarom ondernemen voor vrede?	7
	Kirsten Hund NiZA	7
3	Ondernemen en Oorlog	8
	3.1 Voorbeeld van een oorlogseconomie: Olie en Sudan, ECOS.....	8
	Egbert Wesselink Pax Christi.....	8
	3.2 Coreferent	9
	Norbert Braakhuis Ministerie van Buitenlandse zaken	9
	3.3 Discussie	9
4	Ondernemen en vrede, bedrijven als ' <i>force for good</i> '	11
	4.1 Het belang van de informele sector in Angola.....	11
	Gerrit Ribbink Facet BV.....	11
	4.2 De rol van het MKB in de Balkan.....	12
	Dirk Scherjon Vereniging VNO NCW.....	12
	4.3 Strategie tijdens en na conflict.....	14
	Mark van Rijn Heineken Brouwerijen NV	14
	4.4 Coreferent	15
	Marleen van Ruijven Amnesty International	15
	4.5 Reactie op Coreferent.....	16
	Mark van Rijn Heineken Brouwerijen NV	16
	4.6 Discussie	16
5	De rol van de Nederlandse overheid	18
	5.1 Plaats binnen het buitenlands/ economisch beleid	18
	André Dellevoet Directie Afrika (DAF).....	18
	5.2 Coreferent	20
	Micha Hollestelle Pax Christi	20
6	Discussie.....	21
	Bijlage 1 Waarom Ondernemen voor Vrede? Bouwstenen voor een beleid.....	22
	Bijlage 2 Oil fuels war in Sudan.....	27

Aanbevelingen

Bedrijven die aanwezig zijn in conflictgebieden spelen zijn zonder meer een actor in gewapende conflicten. Deze rol is precair vanwege het feitelijke juridisch vacuüm waarbinnen deze bedrijven opereren. Om te zorgen dat deze rol positief is, dienen bedrijven te kunnen terugvallen op richtinggevend beleid van het moederland, dan wel van de internationale gemeenschap. Vaak blijkt dat bedrijven die betrokken raken bij het conflict, door bijvoorbeeld handel met rebellen, niet handelen uit kwaadwillendheid, maar uit onwetendheid. Dus naast het bieden van richtlijnen in de vorm van normstelling, heeft de overheid ook een voorlichtende taak jegens bedrijven die operationeel zijn in (pré-/ post-) conflictgebieden.

Onmiskenbaar kan een land als Nederland niet op zichzelf extraterritoriaal beleid ontwikkelen om bedrijven richtsnoeren te bieden voor het opereren in conflictgebieden. Voor effectief beleid is het noodzakelijk om in de daartoe aangewezen internationale organen als de EU, de VN en de OESO, overeenstemming te bereiken over instrumenten voor 'Ondernemen voor Vrede'. Dit ontslaat Nederland echter niet van haar verantwoordelijkheid om alle middelen die haar ter beschikking staan in te zetten om 'Ondernemen Voor Vrede' te verwezenlijken.

- Nederland moet in internationaal verband het principe van Ondernemen voor Vrede uitdragen en aansturen op de benodigde instrumenten om dat mogelijk te maken. Met name het op handen zijnde EU-voorzitterschap biedt hiertoe aanknopingspunten.
- Nederland moet instrumenten ontwikkelen die ze in kan zetten om ondernemen voor vrede te faciliteren. Deze instrumenten dienen te sturen, straffen en te stimuleren. Eén en ander dient vastgelegd te worden in een gezamenlijke notitie van BuZa en EZ waarin ook duidelijk een normstelling wordt opgenomen van geaccepteerd en niet geaccepteerd gedrag van bedrijven in conflictzones
- Een belangrijk instrument is een lijst van do's en don'ts, met daarin opgenomen bestaande richtsnoeren als de Voluntary Principles for Business in Conflict Situations, de OESO richtlijnen etc. Dit wordt actief verspreid onder bedrijven, in samenwerking met de koepelorganisaties van het bedrijfsleven, MKB en VNO-NCW. Opstelling van deze lijst geschiedt bij voorkeur in nauwe afstemming met bedrijfsleven en de betrokken NGOs
- Ter plaatse dienen de Nederlandse ambassades in kaart te brengen en te houden welke Nederlandse bedrijven actief zijn, en hun voorzien van de genoemde do's en don'ts lijst.
- Per ambassade dient de capaciteit aanwezig te zijn voor een aanspreekpunt Ondernemen Voor Vrede, die bedrijven kan bijstaan in hun wil om een positief verschil te maken in een conflictpreventie, -deëscalatie of in vredesopbouw. Hiertoe moeten ambassades wel de benodigde capaciteit krijgen.
- De rol van de financiële sector in(het financieren van bedrijven in) conflictgebieden verdient aparte aandacht.
- In een te ontwerpen beleid dient onderscheid te worden gemaakt tussen de rol, middelen en mogelijkheden van het midden- en kleinbedrijf en die van grote multinationals.

Programma OEP expert meeting

Ondernemen voor Vrede

Maandag 6 oktober 2003, Clingendael, 9.30-15.30 uur

Voertaal: Nederlands

9.30 uur **Opening** - Georg Frerks, Clingendael

9.40 uur **Inleiding : waarom ondernemen voor vrede?**

- Probleemsets, conflict cyclus, structuren van een oorlogseconomie, voorbeelden deeloplossingen zoals Kimberley Process, Publish What You Pay - Kirsten Hund, NiZA

10.20 uur **Ondernemen en Oorlog**

Inventarisatie structuren waardoor bedrijven daar hun activiteiten bijdragen aan het voortduren van conflicten.

- *Voorbeeld van een oorlogseconomie: Olie en Sudan, ECOS* - Egbert Wesselink, Pax Christi
- Co-referent - Norbert Braakhuis, Ministerie van Buitenlandse Zaken

Discussie

11.00 uur *Koffiepauze*

11.15 uur **Ondernemen en vrede, bedrijven als *force for good***

Hoe en onder welke voorwaarden kan het MKB een positieve bijdrage leveren aan duurzame vrede?

- *Het belang van de informele sector in Angola* - Gerrit Ribbink, Facet BV
- *De rol van het MKB in de Balkan* - Dick Scherjon, VNO NCW

Hoe en onder welke voorwaarden kunnen multinationale ondernemingen een positieve bijdrage leveren aan duurzame vrede?

- Strategie tijdens/na conflict - Mark van Rijn, Heineken
- Co-referent: - Marleen van Ruijven, Amnesty International

Discussie

12.45 uur Lunch

13.45 uur **De rol van de Nederlandse overheid**

- Plaats binnen het buitenlands/economisch beleid? - André Dellevoet, Ministerie van Buitenlandse Zaken
- Co-referent: - Micha Hollestelle, Pax Christi

Discussie

14.30 uur **Discussie: de Agenda voor de Toekomst**

Definiëring van het probleem, identificatie van lacunes en verantwoordelijkheden en mogelijke toekomst strategieën

- Discussie o.l.v. Georg Frerks

15.30 uur *Borrel*

Aanwezigen

OEP Expert Meeting

Ondernemen voor Vrede

Clingendael, 6 oktober 2003

Voorzitter: Georg Frerks, Clingendael

Notulen: Meike de Goede, NiZA

Jolien Schure, NiZA

Bas Zwierts

Aanwezigen: Norbert Braakhuis, Ministerie van Buitenlandse Zaken, DAF/MA

Lex van der burg, Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDE

André Dellevoet, Ministerie van Buitenlandse Zaken, DAF/ZA

André Driessen, Vereniging VNO-NCW

Marina d'Engelbronner, Humanistisch Overleg Mensenrechten

Herlinde Gerrits, NiZA

Kajetan Hetzer, SNS Asset Management

Micha Hollestelle, Pax Christi

Kirsten Hund, NiZA

Rein Koelstra, Ministerie van Buitenlandse Zaken,

Nathalie Kröner, Ministerie van Buitenlandse Zaken, DAF/ZA

Nils Langemeijer, Ministerie van Economische Zaken

Hilke Molenaar, Amnesty International

Pauline Overeem, Novib

Anna Pot, ING Investment Services

Gerrit Ribbink, Facet BV

Marleen van Ruijven, Amnesty International

Jan Ruysenaars, Novib

Mark van Rijn, Heineken Brouwerijen NV

Dick Scherjon, Vereniging VNO-NCW

Ylse van der Schoot, Novib

Egbert Wesselink, Pax Christi

Marjolein Wilmink, Cordaid

Bas Zwierts, student RuG

1 Opening

Georg Freks

Instituut Clingendael

De voorzitter heet iedereen welkom. Na een korte voorstelronde geeft de voorzitter een inleiding.

Hedendaagse conflicten zijn in de afgelopen tien jaar in verschillende opzichten veranderd. Maatschappelijke en economische factoren spelen een grotere rol dan voorheen, terwijl militair strategische factoren van minder belang zijn. Momenteel is (in academische kringen) een debat gaande over of de oorzaken voor hedendaagse conflicten van politieke of economische aard zijn, of het gaat om 'greed' of 'grievance'. 'Economies of violence' zijn een belangrijke factor geworden in hedendaagse conflicten, vaak gaat het dan om grondstoffen. Maar is het een oorzaak of ook een motor van conflicten? Grondstoffen zijn een belangrijke factor in conflicten omdat ze conflicten financieren. Globalisering heeft het op deze manier verwerven van makkelijker gemaakt.

Waar we naar toe moeten is dat het bedrijfsleven een '*force for good*' wordt. We staan voor de vraag hoe we dat moeten doen. De notities van het Ministerie van Buitenlandse Zaken over Afrika en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) zouden houvast kunnen bieden.

2 Inleiding: Waarom ondernemen voor vrede?

Kirsten Hund

NiZA

Er is behoefte aan een beleidsinstrument ‘Ondernemen Voor Vrede’. Speciale aandacht voor de private sector in conflictgebieden is nodig. Vaak gaat het dan over de negatieve bijdrage. De positieve rol die de private sector kan spelen in stabilisering en vredesopbouw, het bedrijfsleven als een *‘force for good’*, verdient meer aandacht.

Het doel van vandaag is om met de overheid en het bedrijfsleven de voors en tegens van Ondernemen Voor Vrede verkennen.

In conflictsituaties is de rechtsorde vaak afwezig, en is er vaak juist sprake van een predator state. Het is onverantwoord om in dergelijke situaties bedrijven zelf te laten bepalen of activiteiten nog maatschappelijk verantwoord zijn. Dat mandaat hebben ondernemingen niet. Het “moederland” van de internationale onderneming zou een nationaal en extraterritoriaal beleid van do’s en don’ts moeten hebben waarmee het wetsvacuüm opgevuld wordt.

Ondernemen Voor Vrede is niet alleen relevant voor grote multinationals, maar ook voor het midden en klein bedrijf (MKB). Voor beiden gelden voor- en nadelen. Op dit moment bestaat er wel al internationale regelgeving, zoals de OESO richtlijnen voor MVO. Daarnaast zijn er mensenrechten verdragen, internationale sancties, Publish What You Pay (PWYP).

Deze standaarden en maatregelen zijn echter te vaag en te zwak om bedrijven een duidelijk handvat te bieden voor hun optreden en verantwoordelijkheden in (post-) conflictsituaties en schieten te kort in het stimuleren van bedrijven om een daadwerkelijke bijdrage aan duurzame vrede en wederopbouw te leveren. Bijvoorbeeld in Angola wordt misschien wel in overeenstemming met internationale regelgeving gewerkt, maar de vraag is of dat genoeg is. Draagt het bij aan de wederopbouw van het land?

Juist in de coherentie van het Nederlands buitenlands beleid dient aandacht te worden besteed aan de mogelijkheden om economische instrumenten in te zetten om gewelddadige conflicten te voorkomen of te beheersen. Er is een wereld te winnen alvorens het beleid zoals geformuleerd in de nota “Ondernemen tegen Armoede” überhaupt van de grond kan komen.

Dat beleid moet bestaan uit drie instrumenten: sturen (door het opleggen van verplichtingen waarmee bedrijven zich kunnen wapenen tegen illegitieme eisen van lokale overheden en rebellengroeperingen), stimuleren (door initiatieven die bijdragen aan stabiliteit en vredesopbouw belonen) en straffen (door diegenen te vervolgen die ten koste van mensenrechten, mensenlevens en de natuurlijke omgeving profiteren van oorlog).

(zie ook bijlage 1)

3 Ondernemen en Oorlog

Inventarisatie van de structuren waardoor bedrijven door hun activiteiten bijdragen aan het voortduren van conflicten.

3.1 Voorbeeld van een oorlogseconomie: Olie en Sudan, ECOS

Egbert Wesselink

Pax Christi

De oliehandel in Sudan is een van de ergste voorbeelden van maatschappelijk onverantwoord ondernemen.

Sinds 1959 woedt er een burgeroorlog in Sudan. Zo'n 2 miljoen mensen zijn in de oorlog omgekomen, heel zuid-Sudan is ontheemd. Door de olievondsten in het zuiden begin jaren tachtig, laaide de oorlog weer op. Inmiddels is een nieuw vredesproces aan de gang.

In 1997 zijn olie concessies in handen gekomen van Greater Nile Petroleum Operating Company (GNPOC), waarvan 25% aandeel in handen is van Talisman Energy (Canada). Olie werd met een pijpleiding naar de Rode Zee getransporteerd. Voor de bevolking betekende deze oliewinning een dramatische ommekeer. Voor 1997 was het een rustige streek, na 1997 werd het centrum van militaire activiteit in Sudan. Sindsdien is de mensenrechtensituatie enorm verslechterd. Er is sprake van een bewuste ontvolking van het gebied (met gebruik van mijnen). De olie heeft de situatie in het gebied enorm verslechterd, en de olie inkomsten hebben de oorlog aangewakkerd. Er is dus sprake van een oorlogseconomie.

Inmiddels is er een oorlogseconomie monitoring missie onder leiding van de Verenigde Staten in Sudan. De EU reageert echter nauwelijks op de situatie in Sudan, en doet geloven dat de EU er niets mee te maken heeft. De exploitatie van olie is inmiddels vrijwel in zijn geheel in Aziatische handen. Maar, er wordt belasting betaald aan de Nederlandse overheid, omdat Talisman via een kantoor in Amsterdam werkte. Geschat wordt dat de Nederlandse overheid tot nu toe zo'n € 200 mln. aan belastinggelden van Sudanese olie heeft ontvangen. Het is eigenaardig dat de EU niets doet aan de rol van ondernemingen in conflicten, terwijl er ongelooflijk veel inspanningen zijn om vrede en veiligheid tot stand te brengen, om de mensenrechten situatie te verbeteren en om 'good governance' te bereiken.

Wat kunnen we daar aan doen? Het internationaal recht kent wel verplichtingen voor internationale ondernemingen, maar ze worden nergens verantwoordelijk voor gehouden. Het bedrijfsleven heeft een belangrijke rol te spelen, en moet over hun optreden in conflictgebieden open en transparant zijn. Ondernemingen zijn verplicht om niet te profiteren van conflictsituaties.

Vanuit de EU zou regelgevend raamwerk gemaakt moeten worden, een werkgroep die het handelen van bedrijven in oorlogssituaties monitort. Maar omdat dat allemaal veel tijd in beslag gaat nemen, is het noodzakelijk dat de afzonderlijke lidstaten zelf ook wetgeving aannemen. Er moet een handleiding komen met do's en don'ts, zodat ondernemingen verantwoording moeten afleggen voor hun handelen in andere landen. (zie bijlage 2)

3.2 Coreferent

Norbert Braakhuis

Ministerie van Buitenlandse zaken

Het is een keus tussen meedenken in een moeilijke situatie, of voorschrijven hoe het moet. Het dilemma waar we nu voor staan is de kern van het debat.

Het is bekend wat er allemaal mis is gegaan en wat er is gebeurd. Daarin verschilt het niet van andere conflictgebieden. Dat is de eenvoudige kant van het verhaal. Het is een vicieuze cirkel van conflict en grondstoffen. Wat kunnen we daar aan doen?

De Sudanese regering wil olie exporteren, dus zoekt men naar mensen met technische expertise die verder niet lastig zijn. Er is sprake van een felle concurrentie vanuit bedrijven: als één bedrijf er uit stapt, komt er een ander voor in de plaats. Dat kan een verslechtering net zo goed als een verbetering zijn. In een oorlogssituatie zal dat altijd zo doorgaan. Daarom moet de hoofdagenda zijn het tot stand brengen van een situatie waarin de bedrijven te controleren zijn, en dat is vrede.

In Sudan is niet alleen olie de inzet, ook de extreme tegenstellingen tussen Noord en Zuid, Moslims en Christenen, en slavernij spelen een belangrijke rol in het conflict. Daarom is een vredesakkoord van groot belang. Het vredesakkoord moet de instrumenten, zoals een waarnemingsmacht, monitoring en implementatie, krijgen om te zorgen dat de vrede stabiel is. De Nederlandse overheid is daar ook voortdurend mee bezig. Daarnaast is men binnen de EU ook actief. Zo is er een debat gaande over conflictpreventie en de EU.

Samenwerking is belangrijk, daarnaast moet gewerkt worden aan aanpassing van de regelgeving, zowel bij de VN, de EU als in de OESO. Maar een ombudsmanrol voor overheid en NGOs is niet haalbaar.

3.3 Discussie

- Op de stelling van Norbert Braakhuis dat als Europa de rem erop gooit, de Chinezen komen en dat het dan alleen maar slechter wordt voor de Sudanese wordt gereageerd dat het niet waar is, het is de eigen verantwoordelijkheid van de bedrijven. Vanaf het allereerste begin heeft men geen besef van wat men daar aan het doen is. Aan de andere kant zijn er ook bedrijven die er expliciet voor kiezen om winst te maken met bloed aan hun handen. Het probleem zit aan het begin.
- De vraag is gesteld waar de *common ground* ligt die de co-referent eerder heeft genoemd. Er zijn veel NGOs die druk uitoefenen, niet alleen in Nederland. Maar juist in die landen waar de druk het grootst zou moeten zijn, zoals in China, is de druk het kleinst.
- Eerder is opgemerkt dat wij (Nederland) niets kunnen doen als andere landen ook niets doen. Dat is al te gemakkelijk. Het Chinese bedrijf is wél een staatsbedrijf, ook via de Chinese overheid kun je druk uitoefenen. Door transactiekosten te verhogen kun je het ook minder aantrekkelijk maken voor bedrijven. Je kunt beter iets doen dan niets doen.
- In een reactie hierop wordt gezegd dat transactiekosten na overdracht juist lager zijn. Dat is dus een negatieve ontwikkeling. Het is een verkeerde ontwikkeling als het marktaandeel van bedrijven waar je geen grip op hebt groeit, ten nadele van bedrijven die wel bereid zijn het goed te doen. Over de belastinginkomsten van de Nederlandse overheid en de stellingname daaromtrent zegt hij dat het eigenlijk juist goed is dat het bedrijf een kantoor heeft in Amsterdam, zodat we ermee in gesprek kunnen gaan. Het gat echter te ver om de Nederlandse overheid verantwoordelijk te stellen. Het Nederlandse belastingrecht kent geen morele overwegingen.
- De vraag is gesteld wat het probleem is, waar hebben we het eigenlijk over? Gaat het over Nederlandse NGOs en Nederlandse ondernemingen, of over het beleid van de Nederlandse overheid en de opstelling van de EU ten aanzien van bedrijven? Hoe brengen we Nederlands beleid tot uitdrukking? Er is met name aandacht voor de Negatieve rol van het

bedrijfsleven, maar welke positieve rol heeft het bedrijfsleven in conflictpreventie en post war peace building?

4 Ondernemen en vrede, bedrijven als ‘force for good’

Hoe en onder welke voorwaarden kan het MKB een positieve bijdrage leveren aan duurzame vrede?

4.1 Het belang van de informele sector in Angola

Gerrit Ribbink

Facet BV

Achtergrond

Praktijkcase van een land waar een lange periode van oorlog is geweest waar de private sector erg onder te lijden heeft gehad. Sinds Februari 2002 is er vrede in Angola. Het einde van de oorlog geeft Angola voor het eerst in haar geschiedenis kans op een economische ontwikkeling.

Huidige stand van zaken

Nu de oorlog plaats heeft gemaakt voor vrede is er een positieve stemming onder de bevolking over deze vrede. De vrede wordt als een redelijk duurzame vrede gezien. Dit geeft meteen een positieve conclusie over de economische kansen van Angola:

- Veel grondstoffen, met name in de mijnbouw en oliesector.
- Grote beroepsbevolking, met nog veel werkloosheid, daardoor een grote bereidwilligheid is om te werken, ook tegen lage lonen.
- Interessante afzetmarkten, in de buurlanden maar ook in Zuid-Afrika en Brazilië

Er zijn echter ook belemmeringen die economische ontwikkeling nog in de weg staan:

- Concentratie is ontstaan van politieke en economische macht.
- Bureaucratie en vriendjespolitiek.
- Private sector is zwak ontwikkeld.
- Infrastructuur is zwaar beschadigd en verwaarloosd.
- Enorm bevolkingsgroei.
- Lage scholing is bij de beroepsbevolking.

De economie van Angola kan gezien worden als een ‘enclave-economie’ die gekenmerkt wordt door een te grote concentratie op de mijnbouw- en de oliesector. Er is weinig steun aan de lokale markt doordat bijna alle consumptiegoederen worden geïmporteerd vooral de grote oliebedrijven zijn verantwoordelijk voor deze import. Buiten de mijnbouw- en oliesector is er een stagnatie van productieve activiteiten.

De informele sector

De informele sector is de grootste sector in de Angolese economie. Deze informele sector is van groot belang voor de Angolese economie. Er is een reactivering van de productie, goederen die voor de oorlog in de formele sector werden geproduceerd worden nu in de informele sector geproduceerd. De informele sector zorgt voor werkgelegenheid en kan daarmee ook zorgen voor de reïntegratie van ‘displaced persons’. Voor een groot deel van de bevolking is het de enige overlevingsstrategie die ze hebben.

Ontwikkeling

Een gezonde ontwikkeling van de kleine en microbedrijven wordt in de weg gestaan door belemmeringen. De kleinschaligheid van de activiteiten en de hevige onderlinge concurrentie maken het erg moeilijk om te groeien. Daarnaast is er een kopieergedrag, waarbij activiteiten en strategieën van elkaar worden gekopieerd. Dit gedrag komt voort uit een vorm van solidariteit

en sociale druk. Verder beschikken de micro-ondernemers over zwakke ondernemersvaardigheden. Onvoldoende toegang tot financiering wegens gebrek aan onderpand, is ook belemmerend voor de ontwikkeling.

Aanbevelingen

Ter afsluiting zijn er nog aanbevelingen om te komen tot een positieve ontwikkeling in de informele sector:

- Er is vooral een voorwaardenscheppend beleid nodig ten aanzien van micro- en kleine ondernemers in Angola.
- Bestaande regelgeving voor microbedrijvigheid moet vereenvoudigd worden en de kosten en heffingen moeten verminderen of afgeschaft worden.
- De basisinfrastructuur, zoals water, licht en wegen, moet verbeterd worden.
- De kredietfaciliteiten moeten bevorderd worden, met name via banken.
- Vanuit de overheid moet een betere niet-financiële ondersteuning en dienstverlening komen ten opzichte van de micro- en kleine ondernemers.

Naast aanbevelingen voor de overheid zijn er ook aanbevelingen voor de grote multinationale bedrijven die in de 'enclave-economie' de dienst uitmaken:

- Maak gebruik van lokaal personeel.
- Koop zoveel mogelijk in op lokale markten in plaats van deze te importeren.
- Uitbesteden van bedrijfsactiviteiten bij lokale bedrijven moet bevorderd worden.
- In contacten en financiële transacties met de overheid moet transparantie betracht worden.

4.2 De rol van het MKB in de Balkan

Dirk Scherjon

Vereniging VNO NCW

Achtergrond

De rol van het midden- en kleinbedrijf in conflictgebieden. Er wordt veelal benadrukt dat het bedrijfsleven het slecht doet, helaas ook vaak terecht. Er zijn echter ook goede voorbeelden, en het Integrated Development of Entrepreneurial Advice (IDEA) is zo'n goed voorbeeld. Volgens de Wereldbank hebben 95% van de conflicten in de afgelopen dertig jaar een economische achtergrond, als dat zo is ligt daar misschien ook de oplossing voor deze conflicten.

Er is over het algemeen veel aandacht voor de grote ondernemingen, maar het is vooral het midden- en kleinbedrijf die economieën draagt. Na conflicten kunnen juist deze bedrijven, mensen die voor zichzelf zorgen, een enorme stimulans zijn voor het (weder)opbouwen van een stad of land.

Belang bedrijfsleven

Het Nederlandse bedrijfsleven is gebaat bij internationale stabiliteit. Conflicten hebben een direct negatieve invloed op de resultaten van bedrijven. Voor het internationale bedrijfsleven is een grote rol weggelegd in het voorkomen van conflicten, maar daarnaast ook in het oplossen van conflicten.

Het bedrijfsleven heeft dus een groot belang bij internationale stabiliteit. Zij willen relaties met bedrijven die 'clean' zijn. Daarnaast zijn er ook humanitaire overwegingen, veel medewerkers bij bedrijven zijn betrokken bij de gebeurtenissen in de wereld, activiteiten worden door hun erg gewaardeerd. Het samenwerken met NGOs in gevaarlijke gebieden is mogelijk een erg interessante vorm van Management Development voor het bedrijfsleven en het kan opdrachten opleveren.

De route tot wederopbouw is het midden- en kleinbedrijf, deze zijn namelijk van de bewoners zelf en aangezien het hun eigen 'kindje' is zullen ze hun bedrijf blijven steunen, dit zorgt voor een stabiele ontwikkeling. Ontwikkelingsstrategieën die van bovenaf worden opgelegd zijn niet erg effectief. Als er iets voor ondernemers gedaan moet worden dan moet dit ook door ondernemers worden gedaan.

Bosnië

VNO NCW werkt in Bosnië als vertegenwoordiger van het midden- en kleinbedrijf in Nederland samen met Defensie in het project IDEA. Het doel is het stimuleren van ondernemende activiteiten in Bosnië.

In Bosnië kwamen we ondernemers tegen met erg verouderde maar werkende technologie, de oude staatsbedrijven werkten niet meer. Er was geen markteconomie meer en men was lui geworden door alle subsidies. IDEA kwam niet naar Bosnië met subsidies, maar met adviezen. Het instrument van Defensie werd gebruikt om ondernemers te gaan helpen. Mensen die ooit in militaire dienst hadden gezeten werden gevraagd voor een herhaling vanwege hun civiele deskundigheid.

Voor de adviezen stuurt IDEA accountants, bankmanagers en collega-ondernemers naar Bosnië, want in Nederland zijn dat ook degenen die adviezen geven aan ondernemers in het midden- en kleinbedrijf. Deze deskundigen zijn naar ondernemers gegaan om ze te ondersteunen, hiervoor zijn tolken en de infrastructuur van Defensie gebruikt. Er is gepraat over ondernemen, spiegelen, er is advies gegeven, er zijn seminars georganiseerd en ondernemers zijn geholpen bij het schrijven van ondernemingsplannen. Daarnaast zijn ondernemers geholpen bij het aanvragen van kredieten, wat lastig bleek want kleine aanvragen worden door banken moeilijker geaccepteerd dan grote aanvragen. Er zijn dankzij IDEA ook netwerken van ondernemers ontstaan en tussen Nederlandse en Bosnische ondernemers zijn samenwerkingsverbanden ontstaan, het leverde opdrachten op voor beide partijen.

Conclusies

Over het algemeen zijn de deelnemers aan IDEA erg tevreden. Ten eerste omdat het werk er toe doet en het is een mooie leerervaring. Het IDEA project heeft ook een bijdrage geleverd aan de economische ontwikkeling. De Nederlandse militairen zagen het nut van het project in en boden de benodigde infrastructuur. Het project heeft ook gezorgd voor een beter onderling begrip bij bedrijfsleven, Defensie, Nederlandse overheden, NGOs en internationale organisaties. Ondernemers kunnen conflicten overbruggen, verschillen vallen weg tussen personeel dat samenwerkt of tussen leveranciers en afnemers. Het steunen van het midden- en kleinbedrijf zorgt voor een economische ontwikkeling van onderaf. Bij de wederopbouw moet er niet teveel structuur zijn en niet teveel overheid. Defensie heeft een opbouwende taak in postconflict gebieden, en daar moet niet al te lang mee gewacht worden. IDEA is een proefproject en het is de moeite om daar mee verder te gaan.

Hoe en onder welke voorwaarden kunnen multinationale ondernemingen een positieve bijdrage leveren aan duurzame vrede?

4.3 Strategie tijdens en na conflict

Mark van Rijn

Heineken Brouwerijen NV

Inleiding

Heineken is een wereldwijd opererende producent van voornamelijk bier, maar ook frisdranken. Heineken is een rechtspersoon gericht op de continuïteit en economische waardecreatie voor haar investeerders. Daarnaast is Heineken een sociale entiteit die via voortdurende interactie met haar belanghebbenden probeert haar bedrijfseconomische doelstellingen te verwezenlijken. Rust en stabiliteit zijn voor de onderneming van groot belang want die zorgen voor de voorspelbaarheid van de continuïteit

Heineken heeft personeel met eigen normen en waarden, die cultureel bepaald zijn, daarnaast heeft Heineken haar eigen normen en waarden. Daarom wordt door de Nederlandse maatschappij een beleidskader vastgesteld die lokaal verder moeten worden aangepast.

Beleid

Voor conflicten zijn verschillende oorsprongen te vinden. Economische factoren spelen vaak een grote rol maar daarnaast ook etnische en religieuze factoren.

Heineken staat als producent in het centrum van een waardeketen. De indirecte werkgelegenheid van de productie van Heineken is erg groot. In alle schakels van de keten wordt waarde gecreëerd wat zorgt voor een verhoogde welvaart bij de betrokkenen. Het opereren van ondernemingen, mits op verantwoorde wijze, bevordert de economische stabiliteit en vermindert de kans op conflicten met een economische achtergrond.

Aan de andere kant kan de welvaart genererende activiteiten van een onderneming ook voor spanning zorgen, degenen die niet profiteren van de welvaart zullen een vorm van jaloezie ontwikkelen. Daarom heeft Heineken een actief beleid op het gebied van maatschappelijke betrokkenheid waardoor getracht wordt om de hele populatie de positieve effecten van de aanwezigheid te laten ervaren.

Omgaan met etnische spanningen is lastiger dan verbetering brengen in de economische situatie. De spanningen zijn vaak het resultaat van een lang verleden. In het geval van een etnisch conflict gaat Heineken niet over tot desinvestering, want dat is niet in belang van Heineken of in belang van mensen in de waardeketen. Heineken is wel vaak gevraagd om een actieve interveniërende rol te spelen, maar doet dit niet. Ten eerste omdat hiervoor de legitimiteit ontbreekt. Daarnaast wisselen overheden, maar het belang van Heineken is langdurig. Deze interventie was ook niet zinvol geweest, ook al zorgt Heineken voor veel inkomsten in een land, de politieke invloed is erg beperkt. Het zet alleen maar de continuïteit van het eigen bedrijf op het spel.

Heineken kiest een andere weg door een situatie te creëren waarbij etniciteit er niet toe doet. Dit door consequent een gelijke behandeling te hanteren, de beste man of vrouw krijgt de baan of de promotie, los van etnische achtergrond.

Daarnaast heeft Heineken richtlijnen voor het opereren in politiek gevoelige gebieden. Heineken houdt zich verre van de politieke inmenging of het steunen van bepaalde politieke groepering. Heineken hanteert uitsluiten haar eigen waarden en normen. Bij het aangaan van nieuwe investeringen wordt rekening gehouden met de mensenrechten situatie. Heineken zal

niet desinvesteren om een politiek signaal af te geven, en Heineken wil niet gebruikt worden door derden om politieke druk uit te oefenen.

Praktijk in Rwanda

In Rwanda vond een massale genocide plaats in April 1994. Heineken haalde haar buitenlandse werknemers weg uit Rwanda. Lokale managers zijn gevlucht of vermoord. Na 4 maanden is Heineken teruggekeerd in Rwanda. Daar trof men een onderneming aan die was geplunderd, zonder leiding en met getraumatiseerde ondernemers. Om deze onderneming weer op rit te krijgen zijn Nederlandse managers ingevlogen om de dagelijkse leiding op zich te nemen. Management Development programma's zijn geïntensiveerd om weer lokale managers te krijgen. Hoogopgeleide Tutsis uit naburige landen zijn gerekruteerd.

Het huidige management in Rwanda bestaat uit een aantal Nederlanders, een aantal Hutus en een aantal Tutsis. Hiermee heeft Heineken een duidelijk signaal gegeven aan de Rwandese overheid dat Heineken geen rekening wenst te houden met de etnische achtergrond van haar werknemers. Mede door de economische macht die Heineken heeft in Rwanda is dit signaal geaccepteerd.

Alleen door consistent beleid, stille diplomatie en de creatie van welvaart kan Heineken een *'force for good'* zijn.

4.4 Coreferent

Marleen van Ruijven

Amnesty International

Reactie

Zeer negatief gezien zou je de actie van Heineken kunnen zien als het redden van het vege lijf en daarna redden wat er te redden valt op een nette manier. Ook kan het worden gezien, en met recht, als een *'best practice'*, Heineken heeft aangegeven dat zij de mensenrechten steunt. Heineken zorgt voor de mensenrechten en de veiligheid van de medewerkers. Heineken heeft bewust de keuze gemaakt om neutraal te blijven.

Vragen

Welke activiteiten heeft Heineken ontplooid voor en tijdens conflict? Wat was de houding en handelswijze van Heineken tijdens de oploeiende spanningen?

Heeft Heineken tijdens het conflict iets kunnen betekenen voor de lokale managers?

Waarom heeft Heineken na het conflict Rwanda niet verlaten?

Heineken heeft een erg grote bijdrage aan het BNP in Rwanda, daarom kan zij haar invloed aanwenden en zich ontpoppen als een *'force for peace'*. Naast het signaal dat Heineken af heeft gegeven dat zij geen rekening wil houden met de etnische achtergrond van haar medewerkers, had Heineken publiekelijk de schendingen van de mensenrechten aan de orde kunnen brengen.

Heeft Heineken iets kunnen betekenen voor slachtoffers na het conflict?

Heeft Heineken een structurele dialoog met de civiele omgeving en civil society?

Het huidige bewind maakt zich nog steeds schuldig aan mensenrechtenschendingen, wat doet Heineken nu?

Ziet Heineken een rol voor zichzelf in het opbouwen van een rechtstaat en rechtssysteem

4.5 Reactie op Coreferent

Mark van Rijn

Heineken Brouwerijen NV

Voor het conflict was er een interne dialoog, na aanleiding van de spanningen, maar net als iedereen was Heineken overdonderd door de enorme snelheid van gebeurtenissen. Heineken is tijdens het conflict benaderd door Hutus en Tutsis om iets te doen jegens de andere partij.

Tijdens het conflict was er weinig mogelijk om te doen aan de veiligheid van het personeel. Buitenlandse werknemers konden worden teruggehaald. Lokale managers konden terugvallen op hun eigen contacten om te vluchten en het was niet verwacht dat het lokale management doelwit zou zijn.

Waarom is Heineken niet weggegaan? Bedrijfseconomisch waren er geen redenen om weg te gaan. En weggaan om een signaal te geven? Aan wie geef je dat signaal dan? En wat is de legitimiteit van Heineken om zo'n signaal te geven.

Heineken levert een grote bijdrage aan het BNP, daarom wordt een grote invloed aan Heineken toegeschreven. Heineken niet zozeer grote bijdrage aan BNP, maar is via accijnzen vooral een infrastructuur voor de overheid om belasting te genereren. De informele sector heeft een groter aandeel in het BNP. Het (onvrijwillig) leveren van deze infrastructuur levert je geen macht of invloed op.

Publieke veroordeling? Heineken is een onderneming, het is niet de taak van Heineken en op welk recht kan Heineken zich beroepen voor het doen van zo'n publieke veroordeling?

Uiteraard heeft Heineken een structurele dialoog met de omgeving want Heineken heeft een bepaalde invloed op haar omgeving. Misschien is dit in mindere mate dan in Nederland maar dat heeft te maken met de afwezigheid van de civil society daar.

Het is niet het doel van een onderneming om een rechtstaat op te bouwen, het is ook eng als een onderneming, zijnde een niet democratische entiteit, zich gaat bemoeien met deze opbouw. Dat moet je dus ook niet willen.

4.6 Discussie

- De vraag is gesteld waarom Defensie in sommige situaties een belangrijk vehikel is? Hierop is geantwoord dat Defensie de veiligheid kan waarborgen voor de mensen die je erheen stuurt. Is niet in elke situatie hetzelfde, in een andere situatie kan een andere partner beter zijn.
- Norbert Braakhuis wil in Grote Merengebied verschillende NGOs Kamers van Koophandel en universiteiten bijeen laten komen in een informeel netwerk om te praten over het midden- en kleinbedrijf en wil daarbij Dick Scherjon uitnodigen.
- Opgemerkt is dat uit eigen ervaring is gebleken dat de informele sector erg improductief is, dat er weinig groeipotentieel is. Je moet dus erg voorzichtig zijn met investeren in deze sector. Dit is een groot dilemma voor het investeren in de informele sector, het investeren via privé-banken werkt niet, het is niet winstgevend genoeg.
- De reactie hierop was dat men het management van banken moet ondersteunen in het managen van de kredietportefeuille want de beheerskosten nemen juist aan de onderkant van de markt toe. Banken gaan voor de grote kredieten want de beheerskosten zijn hetzelfde maar de rendementen zijn hoger.

- Gerrit Ribbink sluit zich hierbij aan en geeft aan dat zijn conclusie ook niet was dat er sterk geïnvesteerd moet worden in de informele sector, maar dat het een belangrijke sector is voor de economie.
- In reactie op de presentatie over Heineken in Rwanda is opgemerkt dat Heineken de periode van de genocide als het conflict tijdperk ziet en de periode die er is nu is wordt vrij gemakkelijk gezien als het post-conflict tijdperk. Het is nog steeds een conflict, een niet-discriminatie beleid is een beperkt inschatting van het conflict dat er was en het conflict dat er nog is. Waarom zijn er geen gesprekken met vakbonden etc.? En het opbouwen en ondersteunen van vakbonden?
- Heineken heeft wel degelijk overleg en een maatschappelijk dialogen gevoerd. Heineken ziet voor haarzelf echter geen ongevraagde rol ten opzichte van de overheid om een rechtstaat op te bouwen.
- Als stabiliteit en vrede van belang is voor de onderneming, zoals Heineken zegt, dan ben je toch gediend bij een rechtstaat. Waarom is er dan geen actie vanuit de onderneming voor de ontwikkeling van een rechtstaat?
- Heineken geeft toe dat er een direct belang is. Heineken levert in een aantal landen wel opleidingsprojecten aan bijvoorbeeld belastingdeskundigen. Maar als je je als onderneming bezig houdt met de fundamentele van een rechtstaat, dan ga je je ook bezig houden met de democratische ontwikkeling in een land. Heineken is wel een politieke factor maar geen politieke actor, het ontbreekt Heineken aan de legitimiteit om dit te doen.
- De twijfel is geuit of de Nederlandse NGOs het zelfde zullen denken als je over Exxon gaat praten in plaats van Heineken? Hierop is gereageerd dat voor Exxon precies hetzelfde geldt als voor Heineken, maar tot dusver hebben NGOs meer toegang tot Heineken.
- Opgemerkt is dat in een post-conflict situatie er een gevaar is voor terugval, dus je bent dan ook altijd bezig met conflictpreventie. Daarom moet er een goede nota bij BuZA/OS komen over de rol van het bedrijfsleven bij conflictpreventie.
- Mark van Rijn merkt op dat een politiestaat ook rust en stabiliteit bereikt kan worden. Dit is niet de rust en stabiliteit die Heineken bedoelt. Een duurzame vrede brengt rust en stabiliteit maar die twee zijn niet equivalent.

5 De rol van de Nederlandse overheid

5.1 Plaats binnen het buitenlands/ economisch beleid

André Dellevoet

Directie Afrika (DAF)

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Achtergrond

Eerste aanzet hoe Regering zijn verantwoordelijkheid ziet in een notitie ‘ondernemen in conflictgebieden’. Men wil zowel naar de negatieve als de positieve aspecten kijken. Er was tot nog toe heel weinig regeringsbeleid op dit onderwerp. Deze aankomende notitie is de eerste aanzet.

Er is ruimte voor nadere vormgeving in samenspraak met parlement, bedrijfsleven, maatschappelijk middenveld. Men beoogt een integrale benadering: gezamenlijke notitie BZ/OS-EZ in een interdepartementaal overleg en overleg en consultatie met het maatschappelijk middenveld.

De Kern

Primaire verantwoordelijkheid ligt in mindere mate bij Nederlandse doch vooral Europese en Internationale bedrijfsleven; ‘Het gaat maar om een handjevol Nederlandse bedrijven, vaak om multinationals. Nederlandse multinationals volgen over het algemeen toch vrij goed de MVO-ontwikkelingen.’

Nederlandse/Europese overheid spreekt bedrijfsleven aan op zijn verantwoordelijkheid: ‘Het heeft weinig zin om alleen op de Nederlandse overheid te richten. Het speelt zich toch ten minste op EU-niveau af. De primaire taak van de overheid is het bedrijfsleven aan te spreken op verantwoordelijkheden.’ In conflictgebieden ontbreekt vaak de regelende overheid. De Nederlandse-Europese-Internationale overheid hebben daar een rol te spelen waar nationale overheden niet capabel zijn, in conflictgebieden.

Niet de bedoeling dat de oplossing op korte termijn dus wordt gezocht in de ontwikkelingslanden zelf.

Focus ligt op rol van private sector in conflictgebieden. In het bijzonder ondernemingen die bijdragen aan aanwakking of bestendiging van conflicten.

Dus: gaat niet over ondernemingen in algemeen, ‘en de focus ligt niet op het stimuleren van het vredesproces’ in feite gaat het om heel kleine groep. Dit zijn meestal geen Nederlandse ondernemingen, dus Europees niveau relevanter.

Uitgangspunten beleid

Ketenbenadering Noord-Zuid ‘dit is complex omdat het alle juridische kaders beslaat’. Verschillende niveaus nationaal, Europees en internationaal

Rekening houden met ieders positie en verantwoordelijkheid. Combinatie van normstelling en regelgeving, dwang en vrijwilligheid 'In hoeverre kunnen we internationale regelgeving en sancties waarmaken? Pro-actieve rol van verschillende actoren. 'Is mogelijk, maar ieders rol hierin moet goed worden onderzocht'. Controle en effectiviteit

Verschillende rollen

- Overheid (Noord en Zuid)
Regelgeving en wetshandhaving/Rule of Law
Normstelling en dialoog
- Bedrijfsleven
Naleving wet
Nemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid
- NGO's en particulieren
Monitoring/waakhondfunctie
Lobbyen voor overheidsmaatregelen

Mogelijke maatregelen

- In conflictgebieden:
Politieke en diplomatieke druk op bedrijven en bestuurlijke organen om monitoringactiviteiten toe te laten en n.a.v. bevindingen te handelen.
Capaciteitsversterking van lokaal bestuur dan wel internationale bestuursorganen en -organisaties bij ontwikkeling wet- en regelgeving en wetshandhaving
Eventueel onder toezicht plaatsen van natuurlijke hulpbronnen bij internationale troepenmacht
Actieve rol postennetwerk in voorlichting en intelligence (ook met oog op ICC rechtsgang.
- In Nederland en Europa
Koppeling van overheidsinstrumenten voor bedrijfsleven aan naleving van ILO-normen, Corruptie en Milieuafspraken
Grondige behandeling van vragen over ondernemingsactiviteiten en OESO-Richtlijnen bij NCP
Stimuleren ondernemers tot maatschappelijk jaarverslag
Uitvoeren van certificatiesysteem in kader van Kimberley-proces
Onderzoeken van opties tot boycot van conflictgrondstoffen
- Internationaal
Ondersteuning van de voluntary principles on Security and Human Rights alsmede VN Global Compact
Bevordering draagvlak en uitwerking van EITI
Bevordering politiek bindende afspraken over regulering handel in kleine wapens en landmijnen
Eventueel verscherpte controle Schiphol en zeehavens t.a.v. kleine wapens en landmijnen
Steun bieden aan opzetten van "Revenue Sharing Regimes" voor rechtvaardige verdeling van opbrengsten van delfstoffen (olie, gas)

Hoe verder?

- Aparte beleidsnotitie/Mondiale problematiek, dit is twee weken geleden besloten en nu in concept stadium.
- Beperkte tijd voor consultaties NGOs en bedrijfsleven
- November naar de Kamer 'Er liggen ongeveer 6/7 pagina's voor bespreking.

5.2 Coreferent

Micha Hollestelle

Pax Christi

'Wij zouden het op prijs stellen vóóraf te worden geconsulteerd over de inhoud van de nieuwe beleidsnotitie, in plaats van achteraf. In de begroting van vorig jaar was de notitie ten slotte al toegezegd, wij danken iedereen bij BuZa die zich hiervoor heeft ingezet.

Enkele punten:

Dat er gesproken wordt over dat het maar over 'weinig Nederlandse bedrijven' gaat betekent dat niet dat er te weinig kennis is? Ik ben het eens met een actieve rol in monitoren door ambassades.

De Nederlandse rol wordt omschreven als het 'aanspreken van bedrijven op hun verantwoordelijkheden'. Maar dit gebeurt niet altijd naar behoren. (vb: oorspronkelijk is n.a.v. de beschuldiging van het Nederlandse bedrijf CPH door het VN-expertpanel een gesprekje met het desbetreffende bedrijf als afdoende beschouwd.)

De Nederlandse overheid zegt te weinig middelen te hebben om bedrijven aan te pakken. Ik geloof wel in internationale aanpak, maar dat Nederland desondanks zich niet mag verschuilen achter 'wij zijn toch al voorloper'.

Er werd gezegd, het gaat niet om ondernemingen in het algemeen, maar dit is toch wel zo. Iedere onderneming in een conflictgebied is een actor om te monitoren en actief voor te lichten! Want het is vaak inderdaad ook onkunde van bedrijven.

Wat betreft het refereren aan de ketenbenadering, en illegale/ondoorzichtige betalingen noord-zuid. Wij vinden dit zeer goed, dat het blik op het grotere perspectief wordt gericht en dat men lijnen wil volgen en in de keten wil ingrijpen, dan wel bij de bron, dan wel iets verder. Mijn complimenten.

Over de rol van de overheid zijn we het eens wat betreft de mogelijke maatregelen. De notitie moet ook aangeven waar de grenzen liggen van de Nederlandse overheid en hierbij ook een morele grens aangeven. Het liefst zien we in deze notitie een duidelijke normstelling. Ook al staan er geen concrete maatregelen tegenover; normbesef biedt mogelijkheden om bedrijven te sturen en te monitoren, en waar nodig een gesprek aan te gaan. Het nieuwe VN-expert panel rapport over de DRC dat eind oktober uitkomt kan goed als lakmoesproef voor de nieuwe notitie dienen.

De actieve rol voor de posten is een goed idee. Hier moet dan echter ook de capaciteit voor zijn. Misschien dat de rol van ambassades en consulaten hierbij wel meer in elkaar kunnen worden geschoven?

6 Discussie

Algemeen

- De financiële sector is ook belangrijk. Hier is tekort aandacht aan besteed: Waar kan deze sector faciliteren, wat zijn cruciale factoren? Als voorbeeld wordt hier het ‘revenu sharing management’ genoemd waar o.a. de Wereld Bank bij betrokken is.
- Er bestaat enige verwarring over conflict/ postconflict gebied. Waar gaat de aandacht naar uit? Het gaat in ieder geval om het bewerkstelligen/ ondersteunen van vredesprocessen. Het bredere blik op het thema biedt mogelijkheid tot de focus ook leggen op positieve bijdrage van bedrijven, in alle landen waar ‘wetteloosheid’ heerst.
- De rol van ambassades. Hoe kunnen deze positief bijdragen/ helpen zoeken naar oplossingen?
- Richten op internationale regelgeving die al mogelijke handvaten biedt. Zoals de OESO-richtlijnen. De primaire verantwoordelijkheid om internationale regelgeving na te leven ligt echter bij overheden en niet bij bedrijven. Bedrijven hebben vaak ook belang bij regelgeving voor het ‘level playing field’ zoals o.a. in de Extractive Transparency Initiative bleek (EITI).

Inzake beleidsnotitie

- Men maakt graag gebruik van consultatieronde.
- Men ziet graag normstelling in de beleidsnotitie. Nederland zou een morele ondergrens kunnen aangeven. Nederland doet er goed aan om ‘voorlopersrol’ te behouden. Er wordt gepleit voor daadwerkelijk verantwoording afleggen door bedrijven die in conflictgevoelige gebieden opereren. Hier wordt o.a. gepleit dat de overheid hier de eerste verantwoordelijkheid niet bij bedrijven kan leggen omdat in conflictgevoelige gebieden vaak de ‘enabling environment van regelgevende overheid’ ontbreekt. Kortgezegd zijn er vier genoemde punten waarop Nederland iets kan doen : sturen, straffen, stimuleren en belonen. Zowel remmende als stimulerende factoren gebruiken biedt meer handvatten.
- Men ziet graag een brede blik op ook de constructieve kant van bedrijven handelend in ‘conflictgevoelige’ gebieden. Juist in postconflict gebied kunnen bedrijven mogelijk een belangrijke bijdrage leveren aan een stabiele maatschappij.
- Er is veel aandacht voor de generieke tegenstelling tussen de morele verantwoordelijkheid en regelgeving. Belangrijke kwestie is hoe hierin nuances kunnen worden aangebracht. Vragen hierbij zijn : waar liggen mogelijkheden voor het gebruiken van juridische instrumenten en wat zijn competenties voor de Nederlandse overheid. Waar ligt het huidige regelgevings-vacuum. Met name om die ‘rotte appels’ aan te pakken. Hier kan een ‘discriminerend instrument’ belangrijk zijn en hiermee hebben dus niet alle bedrijven te maken.
- Onderscheid maken tussen conflict/ postconflict is van belang.
- Men waarschuwt voor overdreven juridisering die het opereren voor bedrijven onmogelijk maakt en hiermee indirect de bevolking ook slechter af is.
- Systematisch vastleggen van ‘good practices’ van bedrijven en conflict analyse zal helpen voor toekomstig beleid.

Bijlage 1

Bijlage bij de Inleiding: waarom ondernemen voor vrede

"De regering spreekt het bedrijfsleven aan op zijn verantwoordelijkheid om maatschappelijk verantwoord te ondernemen. Primair dienen bedrijven echter zelf af te wegen of het maatschappelijk verantwoord is dat zij zakelijke activiteiten ontplooiën in conflictgebieden"

(0203tkkvr1914 van het lid Tjon A Ten over het importeren van de coltan uit mogelijk bezette gebieden)

ONDERNEMEN VOOR VREDE!?

De gewilde of ongewilde bijdrage van ondernemingen aan het verergeren of voortduren van conflicten, m.n. in de Democratische Republiek Congo, heeft de laatste jaren veel publieke en politieke aandacht gekregen. Voorzover dat nog niet duidelijk was uit de coup in Chili, waarbij de fruitreus Delmonte een dubieuze rol speelde, en uit de oorlog in Liberia, waar de Nederlandse zakenman Gus van Kouwenhoven een spin het web is waarbinnen wapens worden uitgeruild tegen diamanten en tropische hardhout, is door het optreden in de DRC van bedrijven als de Belgische Multinational Forrest en het Nederlandse Chemie Pharmacie Holland wel duidelijk geworden dat juist in conflictgebieden speciale aandacht moet worden besteed aan de rol van de private sector.

Maar niet alleen aan de negatieve bijdrage verdient speciale aandacht. Te vaak blijft de mogelijke positieve rol die de private sector kan spelen in stabilisering en vredesopbouw buiten beschouwing. Zoals bedrijven een rol wordt toegedicht in armoedebestrijding, zo kunnen ze wellicht ook een kracht voor het goede vormen in conflictgebieden waar het kwade regeert. Multinationals verantwoordt zelf ook hun aanwezigheid in penibele omgevingen door te stellen dat zij een zgn. force for good kunnen en willen zijn. Het OEP ziet de mogelijkheden, maar ook beren op de weg. Het OEP wil met overheid en bedrijfsleven de voors en tegens van Ondernemen voor Vrede verkennen.

THE ENABLING ENVIRONMENT

Door de verantwoordelijkheid voor het opereren in conflictgebieden bij bedrijven zelf neer te leggen, wordt de specifieke situatie van conflictgebieden uit het oog verloren. Kenmerkend voor een conflictsituatie is de afwezigheid van wetshandhaving en rechtspraak, de zgn. *rule of law*. In veel gevallen is daarentegen juist sprake van een *predator state*. Een staatsapparaat in gijzeling van een elite die enkel uit is op zelfverrijking; een kleptocratie. Een kleine groep probeert zo snel en zoveel mogelijk te 'cashen' op de aanwezige (natuurlijke) hulpbronnen, zonder daar enige duurzame investering in het land of de bevolking tegenover te stellen. Er is geen overheid die een *enabling environment* creëert die noodzakelijk voorafgaat aan 'Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen'.

"Hier wreekt zich het gebrek aan een autoriteit die illegale exploitatie en malafide handel kan voorkomen en juridische consequenties kan verbinden aan eventuele malversaties."
(Minister van Buitenlandse Zaken: antwoord kvr. d.d. 28 november)

Zelfs in conflictsituaties waar wel sprake is van een staat met goede intenties, dan nog controleert ze vaak slechts een gedeelte van haar territorium zonder de essentiële staatsstaken, zoals het geweldsmonopolie, wetshandhaving en rechtspraak, te kunnen vervullen. In een dergelijke situatie is het onverantwoord ondernemingen zelf te laten bepalen of activiteiten nog maatschappelijk verantwoord zijn. Sterker, het risico is groot dat een bedrijf in een dergelijke

situatie een surrogaat staat wordt; een entiteit die de verdwenen staat vervangt met een eigen veiligheidsdienst, ziekenhuis etc. Hoe wenselijk dit soms ook kan zijn, dit mandaat hebben bedrijven simpelweg niet. Dit mandaat hoort bij democratisch gekozen overheden te liggen, die het algemeen belang bewaken zonder winstoogmerk.

VREDE GAAT VOORAF AAN ARMOEDEBESTRIJDING

Juist omdat bedrijven dit mandaat niet hebben dient het zgn. 'moederland' van multinationals richtsnoeren te vervaardigen die het locale wetvacuüm minimaal opvullen. Dit kan middels nationaal en extraterritoriaal beleid. Hierbij dus in acht nemend dat de (Nederlandse) overheid de verantwoordelijkheid op zich neemt omdat het bedrijfsleven dit mandaat niet heeft en het conflictland deze verantwoordelijkheid niet kan of wil nemen,

Verwant beleid is vastgelegd in de, overigens niet zaligmakende, nota ondernemen tegen armoede. Ondernemen voor vrede is echter wezenlijk anders dan “ondernemen tegen armoede”. De beleidsnotitie die deze laatste titel draagt maakt extra duidelijk waar de gaten zitten en waarom er dringend een apart beleid nodig is. De Nederlandse overheid geeft daar nadrukkelijk en veelvuldig aan dat een effectieve *Rule of law* in een ontwikkelingsland een randvoorwaarde is voor ‘*pro poor growth*’. Bedrijven kunnen een positieve rol spelen in het ontwikkelingsproces, maar zonder een sterke staat ziet men geen heil in investeringen. Laat staan dat bedrijven in situaties van feitelijke wetteloosheid gericht een bijdrage kunnen leveren aan bevordering van ‘*empowerment*’ en ‘*pro poor growth*’. Dit blijkt ook uit alle investeringbevorderende beleidsinstrumenten van de Nederlandse overheid; deze richten zich uitsluitend op landen waar een relatief sterke staat heerst. Als je wilt dat bedrijven bijdragen aan stabiliteit dan is er een context van faciliterende regelgeving, wetshandhaving en rechtspraak noodzakelijk om die bijdrage te leveren.

Deze *catch 22* komt duidelijk naar voren in het volgende citaat uit de notitie 'ondernemen tegen armoede':

"het zijn met name de activiteiten van de private sector die zorgen voor werk en inkomsten. Ook voor de inkomsten die de overheid nodig heeft voor de uitgaven aan goed bestuur, maatschappelijke investeringen en sociale voorzieningen."

DE GROTE JONGENS OF HET MKB?

Net als bij ondernemen tegen armoede, is ondernemen voor vrede niet alleen relevant voor de grote, zichtbare en kwetsbare multinationals. Juist ook de kleine, minder zichtbare bedrijven en tussenpersonen en de financiële netwerken daaromheen kunnen destabiliserende factoren in conflictgebieden zijn. Het MKB brengt 2 specifieke problemen met zich mee. Ten eerste is deze groep moeilijker aan te pakken door NGO's: zij zijn immers meestal niet afhankelijk van de gratie van de consument, en daardoor veel minder geneigd hun gedrag aan te passen als gevolg van publieke druk. Niettemin geldt ook in het B to B circuit dat reputatieschade direct in geld is uit te drukken. Hun gebrekkige zichtbaarheid maakt het echter vaak moeilijk hun activiteiten te traceren.

Het tweede probleem geldt het welwillende MKB. Voor grote bedrijven is MVO ingebed in grote afdelingen. Het opbouwen van deze kennis is voor kleine bedrijven echter zeer kostbaar en een ver van hun bed show. Voor hen ontstaat het gevaar dat zij uit onkunde betrokken raken bij het conflict. Daarom is juist het MKB gebaat bij richtsnoeren en regelgeving om te voorkomen dat het fout gaat.

Dit is extra belangrijk aangezien juist de kleinere bedrijven een belangrijke rol kunnen spelen bij stabilisering en wederopbouw. Ze zijn, in vergelijking met de grote jongens, flexibeler, minder afhankelijk van infrastructuur, hebben minder reputatierisico, zijn dus eerder geneigd activiteiten in een minder stabiel land te ondernemen, en ze zijn tot slot in hun samenwerking

veel meer ingebed in lokale structuren. Keerzijde is dat ze sneller vertrekken daar waar een multinational zijn investeringen wil veiligstellen.

De flexibiliteit en kwetsbaarheid van het MKB verdient extra aandacht in een beleid t.a.v. het ondernemen voor vrede. Kleinere bedrijven, ook in het land zelf, moeten worden gestimuleerd om te investeren in wederopbouw zoals ook multinationals een special rol kunnen spelen met hun schaalvoordeel.

De grote bedrijven willen vaak wel, maar weten niet hoe. MVO is voor hen nog te vaak het ondersteunen van lokale liefdadigheidprojecten. Ze beseffen te weinig in hoeverre hun handelen van invloed kan zijn op het voortduren en verergeren van een conflict. Het mede door de Nederlandse overheid gefinancierde project 'Corporate Engagement in Conflictzones' is met name voor deze bedrijven van belang. Het initiatief bekijkt per individueel bedrijf hoe in specifieke onstabiele situaties voorkomen kan worden dat bedrijven met hun handelen.

BESTAANDE BELEIDSINSTRUMENTEN

*De regering is -wat betreft beleidsinstrumenten c.q. normen voor bedrijven die zaken willen doen met gewelddadige rebellenbewegingen- van mening dat alleen een wettelijk kader in EU-, OESO- dan wel VN-verband werkelijk effect zal kunnen sorteren."*¹

Internationale standaarden in brede zin kunnen soms faciliterend zijn in het vellen van een normatief oordeel over de activiteiten van bedrijven in conflictgebieden. OESO richtlijnen schetsen bijv. de contouren van een breed MVO kader. Deze contouren en de bijbehorende procedures zijn echter vooralsnog te vaag en te zwak om bedrijven een duidelijk handvat te bieden voor hun optreden en verantwoordelijkheden in (post)conflictsituaties. Mensenrechtenverdragen bieden ook handvaten, maar zijn vaak niet ondubbelzinnig toepasbaar op bedrijven of op conflictsituaties waar een staat ontbreekt.

Daarnaast zijn er internationale sanctie maatregelen voor specifieke producten of regio's, zoals bijvoorbeeld het Kimberley proces ter certificering van ruwe diamanten. Verder is er de Publish What You Pay campagne. PWYP roept bedrijven betrokken bij de delfstofwinning op hun betalingen aan overheden openbaar te maken. Dit om corrupte regimes te beletten deze gelden in eigen zak te steken. Door publicatie van de betalingen kan de civiele maatschappij hun overheid immers ten verantwoording roepen over uitgaven en inkomsten van inkomsten uit grondstofwinningen.

Deze maatregelen zijn sterk gericht op het inperken van bepaalde handelsstromen en het afsnijden van gewapende/criminele groeperingen van hun inkomstenbron. Dit is uiteraard terecht daar waar het om criminele circuits gaat, en om het afsnijden van inkomsten bronnen naar terreur groepen. Een tekortkoming van deze algemene en meer specifieke regelgeving is dat het niet of nauwelijks handvaten bevat om er voor te zorgen dat bedrijven die binnen de internationale minimum normen opereren te stimuleren een daadwerkelijke bijdrage aan duurzame vrede en wederopbouw te leveren. Angolese/Congolese diamanthandelaren die op dit moment hun diamanten laten certificeren door de Angolese regering handelen in overeenstemming met de internationale regelgeving, maar levert hun handel enige positieve bijdrage aan de wederopbouw van het land, of veroorzaakt het slechts een kapitaalvlucht? En hoe te voorkomen dat de diamantrijkdom een nieuw conflict aanwakkert?

¹ Antw op kamervragen van Mw Tjon A Ten

BOUWSTENEN VOOR BELEID

“Armoedebestrijding gebaseerd op empowerment kan worden beschouwd als één van de belangrijkste instrumenten voor structurele conflictpreventie” (Nota Conflictpreventie, 2000)

Juist in het kader van de coherentie van het Nederlands buitenlands beleid dient aandacht te worden besteed aan de mogelijkheden om economische instrumenten in te zetten om gewelddadige conflicten te voorkomen of te beheersen. Er is en wereld te winnen alvorens het beleid zoals geformuleerd in de nota 'ondernemen tegen armoede' überhaupt van de grond kan komen.

Beleid bestaat op hoofdlijnen doorgaans uit drie instrumenten:

- 1) Sturen; de noodzakelijke actie garanderen door te sturen via wettelijke verplichtingen
- 2) Straffen; de ondergrens bepalen door te verbieden en dit te verbieden aan straffen,
- 3) Stimuleren, door goede initiatieven te belonen richting geven aan de vrije handelingsruimte die ligt tussen straf en sturing

Dit betekent dat het beleid ondernemingen dient te sturen door het opleggen van verplichtingen waarmee bedrijven zich kunnen wapenen tegen illegitieme eisen van lokale overheden en rebelgroeperingen. Het dient te stimuleren door initiatieven die bijdragen aan stabiliteit en vredesopbouw te belonen. Dit vergt een beleidskader dat ondernemingen informeert over de wijze waarop ondernemen in een conflictsituatie wél een positieve bijdrage kan leveren, met passende stimulerende beleidsinstrumenten zoals subsidies om constructief en duurzaam in (post) conflictsituaties te investeren. Zulke investeringen, hoe goed bedoeld ook, vereisen wel een voorstudie naar complexe gevolgen die investeringen kunnen hebben op de het vaak fragiele evenwicht in de lokale sociaal-economische situatie en op het evenzo zwakke economisch systeem.

Ten slotte dient het beleid te 'straffen' door diegenen te vervolgen die ten koste van mensenrechten, mensenlevens en de natuurlijke omgeving, profiteren van oorlog. Men moet, bij voorkeur in internationaal verband, paal en perk stellen aan ondernemen in conflictgebieden. Kortom, het formuleren van een ondubbelzinnig samenhangend, internationaal, kader het dat concreet de grenzen van het toelaatbare aangeeft, en dat juridische gevolgen verbindt aan het overschrijden van die grenzen.

Een beleidinstrument voor *Ondernemen voor Vrede* moet zich rekenschap geven van de volgende vragen:

- Welke ervaringen van bedrijven en NGO's zijn er met Ondernemen voor Vrede?
- Welke mogelijkheden en welke beperkingen zijn er voor Ondernemen voor Vrede?
- Wat zijn de *best practices*, maar vooral ook, wat zijn de *worst practices*?
- Hoe sturend mot de rol van de Nederlandse overheid zijn en in welke richting?
- Welke mogelijkheden heeft de Nederlandse overheid om bedrijven te faciliteren in Ondernemen voor Vrede, n hoe toereikend zijn die instrumenten?
- En welke instrumenten heeft de Nederlandse overheid, of zou ze moeten hebben, om bedrijven die over de schreef gaan terug te fluiten? En hoe toereikend zijn deze?
- Wat kan Nederland zelf doen, en wat moet er internationaal worden geregeld; kan Nederland in Europa en / of andere multinationale fora het voortouw nemen t.av. het ontwikkelen van beleidsinstrumenten voor het ondernemen voor vrede?

Hoe dan ook kan de invulling van ondernemen voor vrede niet worden overgelaten aan de intuïtie van de lokale manager; dit vereist vanwege de specifieke omstandigheden in conflictsituaties een stipulerende visie vastgelegd in een beleidinstrument dat faciliteert voor de

vele goedwillende bedrijven, maar dat tegelijkertijd wettelijke grenzen stelt voor bedrijven die willens en wetens opereren in de schemerzone van internationaal en humanitair recht.

MICHA HOLLESTELLE
Pax Christi Nederland

KIRSTEN HUND
NIZA

Bijlage 2

Bijlage bij Ondernemen en Oorlog: OIL FUELS WAR IN SUDAN

In 1997, the Greater Nile Petroleum Operating Company (GNPOC) completed an oil pipeline in Sudan from the Western Upper Nile to the Red Sea. Most of the work force were Chinese convicts who earned a reduction in their sentences. Finances came from international money markets. Confidence was provided for by the 25% interest that Talisman Energy of Canada held in GNPOC. Security was to come from the Government of Sudan (GoS) armed forces and the poorly engineered 1997 Khartoum Peace Agreement, which temporarily brought over a number of local military leaders to the side of the Government.

Before 1997, Western Upper Nile was a quiet side-show in Sudan's civil war; after 1997, it became a major focus of military activity. The human rights situation worsened dramatically. Control over the oil fields became a key military objective for the GoS and the SPLA. Oil income provided the Government with new weapons like helicopter gunships, resulting in an escalation of the level of violence. Eventually, very large areas were cleared of their original Nuer population, all along the new all-weather road North of Bentiu and further South to Adok, leading to the Thar Jath oil field. The systematic burning of houses and destruction of livelihood, and the frequent planting of mines indicate a strategy of deliberate depopulation. There is ample evidence that thousands of civilians were killed and many tens of thousands were forcibly displaced. The impact of oil exploitation on the population of Western Upper Nile has been devastating. It is arguably the world's most destructive and socially irresponsible economic activity.

In 1999, the Canadian Government sent a fact-finding mission to Sudan. Its finding, published as the 'Harker Mission's report', was that "oil is exacerbating the war in Sudan". Three consecutive UN Special rapporteurs for Human Rights in Sudan came to identical conclusions, and this year, the UK Special Envoy to Sudan, Mr Alan Goulty, stated that "Government income from oil has fuelled the war".

Early 2000, the main theatre of forced depopulation operations shifted South to Block 5A, coinciding with the construction of the all-weather road from Bentiu to Adok. Lundin Petroleum from Sweden and OMV from Austria together held a majority stake in this concession area, with Lundin as the operating company. Recently, the international observers from the Civil Protection Monitoring Team found that in January 2003 in Block 5A "Many thousands of civilians have been forcibly displaced from their villages by direct military attack in the areas Lara-Tam-Nhialdou-Leel and the villages south of Mankien and Mayom. Conditions are equally bad along the new Bentiu-Adok main road where most villages are now empty or destroyed". The Swedish and Austrian governments have largely ignored the issue

THE EU AND SUDANESE OIL

The Dutch Government quite rightly believes that business conduct can only be effectively regulated at the international level, European and UN.

Since 1997, European governments and the EU have treated the oil industry's nefarious impact on Sudan as a non-issue. While the EU and its member states are seriously engaged in promoting peace and respect for human rights in Sudan, and while they are spending many hundreds of millions of Euros each year to alleviate the war-related suffering of the Sudanese

people, not once did a European Government or institution express concern about the allegation that European industries' activities "exacerbated war in Sudan".

The role of European companies was downplayed and several European Ambassadors, including the Dutch, recently expressed their regret that Asian companies had taken over the Canadian and European assets, as the latter were believed to care about human rights.

In 2003 European Oil companies' interests in the Sudan. have been reduced. OMV from Austria and Lundin Petroleum from Sweden have sold their majority share in block 5a to Malaysian and Indian companies. On the other hand, Total still owns the huge block 5 stretching almost to the Kenian border. The company is expected to start working as soon as the peace agreement will be signed.

The Netherlands has a low profile, though important interest in oil exploitation in Sudan. Talisman used to work through an Amsterdam-based subsidiary company, and until 2002 has paid at least EUR 100 million in direct taxes to the Dutch Government, making our country a major beneficiary of Sudan's oil wealth. ONGC Videsh, the Indian buyer of Talisman's assets, has maintained the latter's Amsterdam-based special purpose company, and current aggregate Dutch tax income from oil exploitation in war-torn Southern Sudan probably exceeds EUR 200 million.

OIL AS OPPORTUNITY FOR PEACE AND PROSPERITY

After 9/11, the USA concluded that peace was the surest way to eliminate Sudan as a potential basis for terrorism. Peace would allow for the full exploitation Sudan's oil resources, and was presented as an incentive for peace. The EU unconvincingly copied this line of thinking. The EU did never develop oil's leverage for peace and has kept silent about its negative impact on the people of Western Upper Nile. Neither Lundin Petroleum nor OMV have ever been contacted by their respective home governments, let alone be called to account for their operations. The facts are that the desire to secure oil revenues has undermined mutual trust and played into the hands of hard liners on both sides. Oil is arguably an obstacle for peace and stability, with the Government of Sudan making cash and the armed opposition groups suspicious that the Northern elites want peace to grab the oil, not to bring development or justice. Without some form of international supervision, the jealousy for the oil income is more of a threat to the stability of a peace agreement than a incentive to sign an agreement.

THE GOVERNANCE VOID

Why do European countries make a formidable political and financial effort to end a war, and ignore the business operation that is at the heart of that war? Why do we allow the private sector full freedom to undermine foreign policy objectives? Why do we engage with the Sudan government to respect human rights and do we keep silent over the massive cash made from those very same violations?

Decisions made by private sector parties can have considerable impact on peace and stability, development, security, human rights, good governance and other key foreign policy objectives, but the private sector is not made responsible for its impact or called to account for its responsibilities. Despite the huge damage that the private sector can do to foreign policy objectives, and despite the universal legal obligation to promote respect for human rights, not one country in the world is considering mechanisms that would ensure corporate compliance with international norms and standards. The leading industrialised countries have no legal framework that impose international legal obligations on their subjects. Voluntary regulation is the EU governments' choice, knowing that it will not do the job.

The instrument that the Dutch Government bases its policy on are the OECD Guidelines. Unfortunately, these mention human rights in a very general sense only and do not mention violent conflict at all. The Guidelines fail to provide meaningful practical guidance and lack a credible enforcement mechanism. Besides, they only cover companies from OECD countries. The norms that the UN Sub-Commission adopted recently provide more guidance, but has not yet acquired status.

WHAT TO DO

International law already obliges private enterprise to respect all basic international principles, but there is no forum for which non-state actor can be called to account for this obligation. Developments in international law point to an emerging legal obligation on the part of states to ensure that their nationals do not commit, participate or profit from the commission of human rights violations. I propose the Netherlands uses its coming presidency of the EU to initiate a EU regulatory framework to deal with the worst cases of business involvement in human rights abuses, where they support or profit from violent conflict. The business community itself will have a key role to play, and it should transparent and practical. It could look like the following:

1. The EU must adopt mandatory regulations, applicable to business in conflict zones and based on existing international legal principles. It should make enterprises responsible for ensuring that their conduct does not contribute to human rights abuses, and that they do not profit from such abuses. It should oblige companies to undertake independent risk assessment that includes the human rights and humanitarian consequences of their activities. These risk assessments must be shared with the European Commission. The Commission will dispose of a range of incentives and penalties to promote respect for the rules.
2. The EU establishes a Working Group comprised of representatives from industry, international organisations, NGOs and independent experts. The Working Group will review companies' risk assessments and will investigate complaints received. It will have the capacity to monitor certain situations. The Working Group aims to achieve observance of the rules by engaging with individual companies, proposing revisions of business operations if necessary. In the worst cases, it can recommend the EU to impose modifications of company operations or to outlaw a business activity.
3. The Working Group reports to the European Commission; its reports will be made public. The Commission reports its response to the European Parliament, which can demand the Commission to revise its decision.
4. The right to appeal with a court will be established.
5. The mandatory regulations are supported through the EU international trade policy.
6. As we cannot wait for all this to happen, EU immediately develops short manuals of do's and don'ts for companies in relevant countries. The embassies of Member States promote this manual actively in their contacts with their national companies, and report home in case of non co-operation. These reports are shared with the national parliaments.
7. The EU Member States adopt legislation that allows non-national civil parties to demand compensation before a national court in a company's home state, for damage sustained as a result of a business operation outside of its national jurisdiction.

If Canada would have had such a system in 1997, it would have prevented Sudan's oil miseries. If there would now be a good set of rules for Total to observe before the company kicks off in Block 5 in Southern Sudan, this would be extremely helpful to limit the risks of post-peace agreement internal strife in the Southern Nuer territories.

October 2003
Egbert G.Ch. Wesselink
Pax Christi Netherlands